

॥ श्रीकाशीविश्वनाथपुरीमे महत्त्वा बूलानाए नंदकुमार मिश्रके हि
या सुधानेवास छापाखानेमे श्रुतबोधमनोरमा सहित छपा जीसेलेना
होयउसे नंदकुमार मिश्रके पास याचांदनीचौकमें कहेयामिश्रकीदुका
॥ नपरमिलेगा ॥ श्रीरक्त ॥

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीविश्वेश्वरायनमः॥ ॥ शिवतनुं शिवमच्युतमव्ययं सशिवमुत्तमशैवसमर्चितम् ॥ शिवशिवशिव
 दं शिवदं शिवं शिवदं शिवलोकशिवं भजे ॥ १ ॥ यत्कृपैव त्रिपुटमहोपतिं मंदबुद्धिं मयि पण्डितोत्तमम् ॥ अक्षमं क्षमत
 रं करेति तं शंकरं रघुवरं वरमभजे ॥ २ ॥ मोक्षदात्रीं जगद्धात्रीं कालरात्रीं सुरद्विषाम् ॥ भक्तपात्रीं विधात्रीं च वन्दे हं शंकर
 प्रियाम् ॥ ३ ॥ श्रीगुरुत्करुणा सिंधू सर्वशक्तिसमन्विताम् ॥ सत्यासत्यविदो वन्दे वां क्षितार्थस्य सिद्धये ॥ ४ ॥ मातापि
 तृपदाम्भोजं सत्वरं वां क्षितार्थदम् ॥ निपत्य दंडवद्भूय प्रणमामि मुहुर्मुहुः ॥ ५ ॥ श्रीमता कालिदासेन निर्मितस्य महात्म
 न् ॥ छंदसः श्रुतबोधस्य टीकां कुर्वे मनोरमाम् ॥ ६ ॥ इह किल परमहृत्पालुः कविकुलशिरोमणिर्भुवनप्रसूतविश्र
 दकीर्तिः ॥ स्वप्रियानुरंजनव्याजेन मंदानुजिघृक्षा संक्षिप्य लक्ष्यलक्षणात्मकपद्यसंदोहरूपं हृदोऽग्रं यंचिकीर्षुः श्री
 मान्कालिदासश्चिकीर्षिता विप्रसिद्धये ॥ आशीर्भूमस्त्रियावस्तु निर्देशो वापि तन्मुखमिति शास्त्रात्रिविधं मंगलम् ॥
 मंगलादीनि मंगलमध्यानि मंगलानानि च शास्त्राणि प्रथ्यन्ते ॥ इति महाभाष्योक्ते मंगलकर्तव्यतां वञ्च्यतां वक्ष्यमाण
 शास्त्रानुरूपं वस्तु निर्देशात्मकं मंगलं सप्रयोजनं सनामनिर्दिशति ॥ छंदसामिति ॥ येन श्रुतमात्रेण सत्ते सनेनातिप
 रिश्रमनिवृत्तिरुक्ता ॥ छंदसां वृत्तानां प्रसिद्धानामिति प्रोष ॥ लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् ॥ तदवयवद्वारा तद्बोधकमिति

राम-
 १

यावत्॥ बुध्यते ज्ञायते प्रकृतशस्त्रानभिज्ञैर्बालैरिति शेषः तम् श्रुतेन श्रवणेनाऽस्यात्पायासेतात्पर्यम् बोधो ज्ञानं य
 स्य तम् श्रुतबोधार्थं छन्दः प्रतिपादकं ग्रंथम् न विस्तरे विस्तारो यस्य तम् अयमप्यत्र सुखप्रवेशे हेतुर्दर्शितः अहं
 कविः कालिदासः कथयिष्यामि अर्थात् करिष्यामीति प्रतिज्ञा एतत्कथनापेक्षया भविष्यद्भक्तिः छन्दसामित्यत्र मध्य
 लघुत्रिकरूपरगणद्वयप्रयोगे दुष्टारसतजायस्मादनादीनां विनाशकाः काव्यस्यादौ न दातव्या इति छन्दोविदो जगुरिति ।
 ॐ छन्दसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते ॥ तमहं कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्तरम् ॥ १ ॥ संयुक्ताद्यं दी
 र्घसानुस्वारं विसर्गसंभिन्नम् ॥ विज्ञेयमक्षरं गुरुपादान्तस्य विकल्पेन ॥ २ ॥ ॥ दोषस्य शिक्षा कल्पो व्याकरणं ।
 निरुक्तं ज्योतिषां गतिः छन्दोविचितिरित्येतैः षडंगो वेद उच्यते इति छन्दः शब्दवाच्यस्य वेदांगत्वात् अंगांगिनोरभेदात् तस्य वेद
 परत्वम् ततः देवतावाचकाः शब्दाद्ये च भद्रादिवाचकाः तैस्सर्वे नमिच्छाः स्युर्लिपितो गणतोपि चेत्युक्तेः परिहारः तस्यादावु
 च्चारणं तत्र मुख्यत्वद्योतनार्थम् ॥ १ ॥ अथात्र गुरुलघ्वोरेवोपयोगित्वात् तयोर्लक्षणमाह ॥ संयुक्ताद्यमिति ॥ यदक्षरं संयुक्ता
 द्यं हलान्त ए इति निष्पन्नो यः संयोगस्तस्यादौ वर्तमानम् यथात्रैव युक्तेति अत्र कुस्य विसंयुतपरेवर्णो लघुर्हो इति प्रा
 कृतपिङ्गले कुत्रापि संयुक्तपरेवर्णो लघुर्भवतीति सामान्यतोऽभिधानात् यत्र संयुक्तपरस्य ह्रस्वोच्चारणं भवेत्तत्रैव काचि ।

श्री.म.

२

ज्ञेयम् यथाऽस्मत्कृतेशंकराष्टके हिमवदचलजेशंधेनवेशंभहे शंसितगिरिवरकांतिंसद्यशोनंतशंतिम् रविशशि
 गिरिवनेत्रंकाशिकाशुद्धक्षेत्रंशिवशिवदभवंतंनौमिधानादिसंतम् अत्रशुद्धक्षेत्रमिति हकारादकारेणगुरुः अन्यत्रापि
 या नतातो नमातानबं धुर्नभ्रातानपुत्रेनपुत्रीनभत्येनभर्ता नयानंनचितंनवितंममेवगतिस्त्वमितिस्त्वमेकाभवानि
 इत्यत्रनभ्रातेतिनकारादकारेणगुरुः आद्येयथा प्राप्यप्यनाभिहृदमज्जनमाशुप्रस्थितं निवसनग्रहणायेत्यत्रनाभिहृदे
 ति भकारादिकारेणगुरुः अन्यथामालिनी भुजंगप्रयातस्वागतानांमंगत्वापत्तिः एवमन्यत्रापिनिर्वाहार्थंकल्पनीयम् ॥
 दीर्घदीर्घस्वरूपम् यथासेति सातुस्वारमनुस्वारेणविंदुनासहितम् तेनसहेतितुल्ययोगे इतिसमासः वोपसर्जनस्येति
 सहस्यसादेशः एवमनेपि अनुस्वारंतमिति यावत् यथासंच्यति विसर्गेणसंमिश्रं पूर्वसदृश्येतिसमासः विसर्गांतमि।
 त्यर्थः गुरुगुरुसंज्ञंविज्ञेयम् तज्जिज्ञासुभिरितिशेषः यथाशिवः इदंयंजनानस्योपलक्षणम् जगामगौरीशिवरंशि।
 स्वण्डिमदित्यादौतस्यापिदर्शनात् वस्तुतस्तु अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीययमानामकारेपरिशर्षुचोपसं
 ख्यातत्वात्संयुक्ताद्यंयंजनांतंवेत्युक्तैर्वनिवीहः तयोर्ग्रहणंतुस्यष्टार्थम् हतस्यचतुर्थीशः पादस्तस्याऽनैतिष्टतीति सु
 विस्थितिकः तत आतोलोप इतिचेत्याकारलोपः ततः कृतद्वितेति प्रातिपदिकत्वम् तत् उक्तलक्षणेतरत् लघ्वितियाव

राम०

२

त् विकल्पेन बाहुल्येन गुरु विज्ञेयम् अन्यथा लघ्वन्तानां समानकादीनां दीर्घात्तानां प्रभतीनां च पक्षे भंगत्वापत्तिः यच्च सेतुकृता
 वा पादान्ते इत्यत्र पादोऽत्र समो ग्राह्य इत्युक्तम् तत्रादरणीयम् यद्वांगयोगित्वमवेक्ष्य यस्य सारंधरित्री धरणक्षमञ्च प्रजापतिः
 कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत् इत्यादौ द्वयोर्दर्शनात् अतएव केदारकृता पादादिसंयोगस्य क्रमसंज्ञापि चिं
 तनीया ॥ २ ॥ अथ तावद्वि विधं चंदः मात्रावर्णभेदात् तत्रापि मात्राच्छंदसां श्रेष्ठत्वात् तत्राप्यार्यायानामतः श्रेष्ठत्वान्मुख्यत्वा
 च तामेवलक्षयति यस्या इति यस्याः प्रथमे पादे द्वाभ्यामधिकादश मात्रा भवन्तीति शेषः तृतीये पितृयाद्वा दशैवेत्यर्थः ॥
 यस्याः पादे प्रथमे द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेऽपि अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पंचदश साऽऽर्या ॥ ३ ॥ ॥
 द्वितीये त्वष्टमिर्धिकादश चतुर्थे एव चतुर्थकः स्वार्थेकन्तत्र पंचदश साऽऽर्या एतन्नामकं दृष्टमित्यर्थः अस्या उदाहरणम्
 योदमेव एवमनेपि अस्या विशेषतो लक्षणं निदमश्वाऽन्यत्र द्रष्टव्यः न च व्यंजनं चार्द्धमात्रकमिति वचनाच्च जगद्वयस्यैकमात्रवा
 यस्या इत्यादौ मात्राभूयस्त्वादुक्तलक्षणासम्भव इति वाच्यम् अवगणनायां स्वरमात्राया एव मात्रा व्यवहारात् ये त्वतः प्रथमं गणना
 त्पार्थम्यगणादिलक्षणभूतमादि मध्येति पद्यं पठन्ति तेऽनभिज्ञाः अत्रास्योपयोगोऽस्ति न वेति विवेकरहितबुद्धित्वात् ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥ श्रीश्रीतारामचन्द्राभ्यां नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ श्रीहरिः ॥ ४

अथगीतिलक्षयति आर्येति हंसस्यगतिरिवगतिर्यस्याः सातत्संवोधनम् अनेनकविनास्वप्रियायागतेः सौंदर्यं द्योतितम् यदाय
त्रयस्यां वृत्तौ आर्यायाः पूर्वार्द्धेनविंशत्यात्रारूपेण समंसदृशं द्वितीयमप्यर्द्धमिति शेषः उत्तरार्द्धमिति यावत् भवति कामविषमू
र्छितान्तःकरणजीवातुत्तादमृतमिव वाणीयस्याः सातत्संवोधनम् अंवायेति ह्रस्वः छंदो विदंतीति छंदो विदः छंदः शास्त्रवेत्तार
इत्यर्थः तदानीं तां वृत्तिं गीतिं भाषंते वदंति सागीतिर्भवतीति यावत् ॥ ४ ॥ अथोपगीतिलक्षयति आर्योत्तरार्द्धेति कामोत्सवेष्व
आर्यापूर्वार्द्धसमं द्वितीयमपि यत्र हंसगते छंदो विदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणीभाषन्ते ॥ ४ ॥ हे ॥
आर्योत्तरार्द्धं तुल्यं प्रथमार्द्धमपि प्रयुक्तं चेत् कामिनिता सुपगीतिं प्रभाषयन्ते महाकवयः ॥ ५ ॥ ५ ॥
आद्यचतुर्थ्यं पंचमकंचेद्यत्र गुरुस्यात्साक्षरपंक्तिः ॥ ६ ॥ ॥ मन्मथोवाऽस्याऽस्यां वा अस्तीति तत्संवोधनम् ॥
अनेन प्रौढात्संधनितम् चेद्यत्राऽऽर्योत्तरार्द्धेन सप्तविंशतिमात्रारूपेण तुल्यं प्रथमार्द्धमपि प्रयुक्तमुच्चारितं स्थापितमिति यावत् भव
तीति शेषः तां वृत्तिं महाकवयः पिंगलादय इत्यनेनास्याः समूलत्वं द्योतितम् उपगीतिं प्रभाषयन्ते ॥ ५ ॥ इति मात्राप्रकरणम् ॥ ॥
अथ वर्णछंदसां मध्ये अक्षरशब्देन मध्ये मंगलम् ध्वनयन् पंचाक्षरपादे छंदस्यऽक्षरपंक्तिं लक्षयति आद्येति चेद्यत्राऽऽदौ
भवमाद्यम् दिगादित्वाद्यत् तच्च चतुर्थ्यं चतयोः समाहारस्तत् यच्चात्र सुबोधिनी कृता द्वंद्वसमास इत्युक्तम् तन्न्यूनम् द्वंद्वस्ये ॥ ३ ॥

राम०

३

तावत्कथनेद्वितीयेतयोऽपि संग्रहेण तत्रचनपुंसकत्वेकवचनान्तत्वेयोर्युक्तत्वेनसमाहारपदस्यदेयत्वात् यद्वासाकान्यो
 क्तावपि पाठद्वयार्थनदोषः पंचमकंचाऽक्षरमिति शेषः गुरुस्यात् परिशेषादने सर्वलघुवर्णाज्ञेयाः एवमन्यत्रापि तदा
 सावृत्तिरक्षरपंक्तिरिति नाम्ना स्यात् इयं वृत्तत्वाकरे भौगिति पंक्तिरित्युक्ता ॥ ६ ॥ अथ षडक्षरपादे छंदसि शिवदनां ल
 क्षयति अगुरुचेति घनं कठिनं परस्परं संश्लिष्टं वा कुचयुग्मं यस्याः सातत्संबोधनम् अनेनाऽभिनवयौवनवत्त्वं ध्वनितम् ॥
 यत्रेति शेषः चतुष्कंचतुर्णंसमुदाय आद्यमिति शेषः अगुरुलघु भवति ततो द्वौ गुरुगुरुसंज्ञौ भवतः साऽसौ शिवदनानाम् ॥ ७ ॥
 अगुरुचतुष्कं भवति गुरुद्वौ घनकुचयुग्मे शिवदनाऽसौ ॥ ७ ॥ तुर्यं पंचमकंचेद्यत्र स्याद्वनं क्वा
 ले ॥ विद्वद्भिर्मृगनेत्रे प्रोक्ता सामदलेखा ॥ ८ ॥ ॥ ॥ अथ मदलेखं लक्षयति तुर्यमिति हेवाले अनेन
 षोडशवर्षाभ्यन्तस्त्वं स्तुतम् उक्तं च बालेति गीयते नारीयावत् षोडशवत्सरमिति स्मरद्दीपिकायाम् चेद्यत्र सप्ताक्षरपादे छंद-
 सि तुर्यचतुर्थं पंचमकंचाऽक्षरं लघु लघुसंज्ञं स्यात् मगसनेत्रे दुर्बनेत्रेऽक्षिणीयस्याः सातत्संबोधनम् अनेन नेत्रयोः
 स्निग्धत्वं विशालत्वं चांचल्यं च ध्वनितम् सावृत्तिर्विद्वद्भिर्मदलेखेति प्रोक्ता ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ॥
 ॥ ॥ ओं नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ श्रीश्रीनारायणचन्द्राय नमः ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥ ॥

उ. नो.
श्री. म.
४

अथ श्लोकं लक्षयति श्लोक इति श्लोकेऽष्टाक्षरपादे श्लोकनाम्नि दृते सर्वत्र चतुर्षु पादेषु षष्ठमक्षरं गुरु पंचमं तु लघु ज्ञे-
यम् द्विश्चतुष्पादयोर्द्वितीयचतुर्थपादयोर्द्वित्रिचतुर्भ्य इति सूत्रं सप्तमं ह्रस्वम् अन्ययोः प्रथमतः तृतीययोस्तु सप्तमं दीर्घं
ज्ञेयम् अनुक्तं तु यथेच्छं कर्तव्यम् अत्र दीर्घमिति गुरोरुपलक्षणम् एवमग्रेणूहनीयम् ॥ ८८ ॥ अथ षष्ठं लक्षयति पंचमम्
मिति येन लक्षणं न सर्वत्र पादेषु पंचमं लघु षष्ठं तु गुरु भवतीति शेषः द्वितीयचतुर्थयोः पादयोस्तु सप्तमं लघु भवति ॥
श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पंचमम् द्विश्चतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥ ८९ ॥ पंचमं ल-
घु सर्वत्र सप्तमं द्विश्चतुर्थयोः षष्ठं गुरु विजानीयादेतत्पद्यस्य लक्षणम् ॥ ९० ॥ आदिगतं तु र्यगतं
पञ्चमकञ्चान्त्यगतम् यत्र गुरु स्यात्कथितं माणवका क्रीडमिदम् ॥ ९१ ॥ ११ प्रथमतः तृतीययोः सप्तमं तु यथेच्छं
कार्यम् इदमेव पूर्वोक्तौ वैलक्षण्यं एतन्नक्षत्रं पद्यस्य पद्यनामकं दृत्तस्य विजानीयात् विद्यात् तज्जिज्ञासुरिति शेषः अस्य
विस्तरस्तु प्राकृतपिंगलादौ द्रष्टव्यः अत्र तु अविस्तरमिति प्राक्प्रतिज्ञा तत्त्वान्नदर्शितः ॥ ९० ॥ अथ माणवका क्रीडं लक्षयति ॥ आ-
दिगतमिति यत्राऽऽदिगतमिति द्वितीयाश्रितातीतेति समासः एवमन्यत्रापि आदौ स्थितमिति यावत् तुर्यगतं चतुर्थस्थाने स्यापि-
तम् पञ्चमकञ्च पुनरन्तगतम्यादात्नेवर्तमानमक्षरं गुरु स्यात् इदं माणवका क्रीडं कथितम् दृत्तरत्नाकरे तु माणवकं भातलगाद्

॥ ११ ॥ ११ ॥ ११ ॥

अथनगस्वरूपिणीलक्षयति हितुर्येति यदायत्र द्वितीयं चतुर्थं षष्ठमष्टमं चोत्तरंगुरुप्रयोजितं भवेदिति शेषः तदा तं वृत्तिं बुधं
 धाः कवयेन गस्वरूपिणी निवेदयन्ति कथयन्तीत्यर्थः एतत्तत्ताकरकारादिभिस्त्विष्यं प्रमाणिकेत्युक्ता ॥ १२ ॥ अथ विद्युन्मालाल
 क्षयति सर्वद्विति वीणेवमधुरस्वरमनोहरवाणी संभाषणं यस्याः सा यद्वा वीणाया मधुरस्वरद्वयमधुरस्वरो यस्याः सा तत्संबोध
 नम् अनेन कामि मनोहरणक्षमं वचनलालित्यं द्योतितम् यस्यां वृत्तौ सर्वेऽष्टौ वर्णा दीर्घा गुरुचो भवन्तीति शेषः यस्यां च विश्रामो यति
 हितुर्य षष्ठमष्टमं गुरुप्रयोजितं यदा तदानिवेदयन्ति तं बुधानगस्वरूपिणीम् ॥ १२ ॥ सर्वे वर्णा दीर्घा
 यस्यां विश्रामः स्याद्देवैर्देवैः विद्वद्देवीणां वाणिज्याख्याता सा विद्युन्माला ॥ १३ ॥ तन्विगुरुस्यादाद्य
 चतुर्थं पंचमं षष्ठं चांत्यमुपांत्यम् इन्द्रियबाणैर्यत्र विरामः सा कथनीया चंपकमाला ॥ १४ ॥ ॥ १४ ॥
 वेदैर्देवैः संख्यापरिमितैश्चतुर्भि रित्यर्थः अक्षरैः पुनरप्येवं स्यात् सा विद्वद्देवैः सर्वैर्विद्वद्भिर्न तु पूर्ववत्केनचित्काचित्केनचित्का
 चिदित्यर्थः विद्युन्माला व्याख्याता कथिता ॥ १३ ॥ अथ चंपकमालालक्षयति तन्वीति हेतुचिह्नं समाद्भिः इत्यनेनातिशयोक्त्या
 र्यन्धनितम् तन्वीति वोतो गुणवचनादिति डीपिसाधु यत्राऽऽद्यं चतुर्थं पंचमं षष्ठम् अत्र समाहारौ द्वौ उभयत्र द्विवचनान्तपा
 देतु इतरेतरयोगावेवेति ज्ञेयम् च पुनरन्ते भवमन्त्यम् दशममित्यर्थः दिगादित्वाद्यत् पुनरुपान्त्यम् अंत्याऽव्यवहितपूर्ववर्त्यम्

शु.बो. चारंशुरुभवति यत्रचविण्मोविश्रामः इन्द्रियैरिन्द्रियसङ्ख्यापरिमितैः पंचभिरितियावत् वाणैः मन्मथवाणसंख्यापरिमितैः पं
 क्षी.म. चभिरक्षरैर्भवति सादृतिश्चंपकमालाकथनीयाभवतीतिशेषः दृतरत्नाकरकृतात्वियरुक्मवतीत्युक्ता ॥ १४ ॥ अथमणिबंधं
 ५ लक्षयति चंपकेति प्रेम्णाः प्रीतेः सौहार्दस्यनिधिरश्रयः पद्मादिरूपोवा निधिर्नाशेवधिर्भेदाः पद्मशंखादयोनिधेरि
 त्यमरः ॥ तत्संबोधनम् ॥ अनेनसुरतरतिर्ध्वनिता यत्र पूर्वोक्ताचंपकमालाअंतेऽवसानेभवोऽन्त्यस्तेनविहीनारहिता नवा
 चंपकमालायत्रभवेदन्त्यविहीनाप्रेमनिधे चंद्रसिद्धसायेकवयस्तन्मणिबंधंतेब्रुवते ॥ १५ ॥ ५
 मंदाक्रांताऽन्त्ययतिरहितासालंकारेभवतियदिसा तद्विद्वद्धिर्ध्रुवमभिहितास्तेयाहंसीकमलबद
 क्षरत्तिकासतीत्यर्थः भवेत् चंद्रसिद्धं दः शास्त्रेयेदक्षाः कुशलाः काव्यरचनाविदग्धहृदया अतएव कवयः संतिते तद्वत्तं मणिबंधं
 धं ब्रुवते वदंति यत्र मथमचतुर्थपंचमषष्ठनवमावर्णौ गुरवो भवंति तन्मणिबंधं भवतीति यावत् केचित्तु मणिमध्यमिति वदंति
 ॥ १५ ॥ अथ हंसी लक्षयति मंदाक्रांतेति अलंकारेण सह वर्तते तत्संबोधनम् अनेन सुरतोत्साहत्वं ध्वनितम् यदि वक्ष्यमाणल
 क्षणा सप्तदशाक्षरत्तिका मंदाक्रांता अंत्ययायस्या सप्ताक्षररूपयारहिता भवति तत्तदा कमलमिव वदनं मुखं यस्याः सा त
 त्संबोधनम् अनेनाननस्य सौरभ्यं स्निग्धत्वं सौंदर्यं च ध्वनितम् सा विद्वद्धिः कविभिः ध्रुवं निश्चितं यथा स्यात्तथाऽभिहिता क

राम०
 ५

यिताहंसीतिशेयाज्ञातव्या यस्यां प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थदशावर्णागुरवो भवन्ति साहंसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अथ शालिनीं लक्ष्य
 ति ह्रस्वइति कंबुरिव शंखद्वग्नीवाकं लोयस्याः सा षट् कम्बोर्ग्रीवेव ग्रीवा यस्याः सा तत्संवोधनम् अनेन शरीरसौंदर्यहेतुभूतग्री
 वामनोहरत्वं ध्वनितम् यत्र षष्ठो वर्णो ह्रस्वो जायते उत्पद्यते अष्टमस्याऽन्त्यः नवमश्च तद् ह्रस्वः एवकारश्चार्थः यत्र च विश्रामो
 वेदैश्चतुर्भिस्तुरंगैर्वासरमणितुरंगसंख्यापरिमितैः सप्तभिरक्षरैरित्यर्थः स्यात् तां हेतुं निच्छन्द एवेति च्छान्दसम् प्रज्ञादित्यादण
 तदधीयन्ते विदन्ति वेति च्छान्दसीयाः वृद्धा च्छः छंदः प्रास्ववेतारः शालिनीं भाषन्ते बद्धंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ अथ दोधकवृत्तं लक्ष्य
 ह्रस्वो वर्णो जायते यत्र षष्ठः कंबुग्रीवेतद्देवाष्टमांत्यः विश्रामः स्यात्तन्निवेदैस्तुरंगैस्तां भाषन्ते शालि
 नीं च्छान्दसीयाः ॥ १७ ॥ आद्यचतुर्थमऽहीननितं वे सप्तमकंदशमंच तथाऽन्त्यम् यत्र गुरुमकटसम्
 रसारेतत्कथितं ननु दोधकवृत्तम् ॥ १८ ॥ एति आद्येति नहीनौ सक्ष्मौ नितं वोक्तव्याः पश्चाद्देशे यस्याः सा पश्चा
 न्निःत्रः स्त्रीकल्याः स्त्रीवेतुजघनं पुर इत्यमरः पश्चिमाद्धभागस्योपयोगस्तु जघनाभोगे त्यत्र भविष्यति तत्संवोधनम् अनेन यौवन
 प्रादुर्भावो ध्वनितः यत्र च्छंदसि आद्यचतुर्थसप्तममेव सप्तकं स्वार्थे कन् दशमंचाक्षरंगुरु अंत्यमेकादशमित्यर्थः तथा गुरु
 भवति प्रकटप्राविर्भूतः स्मरस्य कंदर्पस्य सारे बलं यस्या यस्यां वा सा तत्संवोधनम् अनेन कामक्रीडोत्कटेच्छात्वं कामिमनोज

शु.बो. ये सामर्थ्यं च ध्वनितम् तद्वृत्तं ननु किल दोषकचतुष्टयमिति कथितम् कविभिरिति शेषः दोषकंचतद्वृत्तंचेति कर्मधारयः विशेष
 टी.म. णं विशेष्येणेति समासः दोषकनामकं चतुष्टयमिति यावत् ॥ १८ ॥ ॥ अथेन्द्रवज्रांलक्षयति यस्यामिति शोभने जंघे मसृते गुल्फो
 ह ध्वजान्वधोभागौ यस्याः सा तत्संबोधनम् नासिकोदरे ऐतिडीपो विकल्पः जंघातु मसृतेत्यमरः अनेन मंदगति साधनभूतजं
 घासौंदर्यं ध्वनितम् यस्यां हृत्याम् सप्तानां संख्या पूरकं तत् तस्य पूरणे इति उद्धृतो नां तादसंख्यादेरिति उद्धो मङ्गल गमः तृतीय
 यस्यां त्रिषट्सप्तममक्षरं स्याद्भस्वसुजंघेन वमंचतद्वृत्तं गत्या विलज्जीकृतहंसकांतेतामिन्द्रवज्रांलु
 वते कवीन्द्राः ॥ १८ ॥ यदीन्द्रवज्राचरणेषु पूर्वे भवन्ति वर्णालघवः सुवर्णे अमन्दमाद्यन्मदनेतदानीमु
 च्चषष्टसप्तमश्चतेषां समाहारः त्रिषट्सप्तमं संख्याशब्दस्य वृत्तिविषये पूरणार्थत्वम् ॥ पेंद्रवज्राकथिता कवीन्द्रैः २० ॥
 चतुर्भाग इति यावत् तृतीयं षष्ठं सप्तमञ्चेत्यर्थः अक्षरं ह्रस्वं स्यात्तन्वमंचतद्वृत्तस्वमित्यर्थः गत्यागमनेनाशुसमंताद्विलज्जीकृताहंसस्य
 कान्तिर्मन्दगतिजाता शोभाकांतां वधूयासा तत्संबोधनम् अनेन गति सौन्दर्याधिक्यं सूचितं यद्वागत्येति भिन्नं पदमिति ध्येयम् ॥
 तां वृत्तिं कवीन्द्राः पिंगलादयः सुनीन्द्रा इति पाठे कश्यपादय इन्द्रवज्रांलुवते वदन्ति अनेन नत्वहमेव ब्रवीमीति ध्वनितम् ॥ १८ ॥ अथोपे
 न्द्रवज्रांलक्षयति यदीदेति शोभनं वर्णं यस्याः सा तत्संबोधनम् अनेन यौवनस्य स्थिरताद्योतिता यदीन्द्रवज्रायाः पूर्वोक्तायाश्चरणेषु

राम०
 ६

चतुर्षु पूर्वे चत्वार एवर्णालघवो भवन्ति अमंदं यथा स्यात्तथा माद्यलुप्तो हृष्टो वा मदनो मनोभवो यस्यां सा तत्संवोधनम् अनेन मद्
नाति प्रादुर्भावः सूचितः तदानीं कवीन्द्रैर्निवृत्तैर्बोपेन्द्रवज्रा कथिता ॥ २० ॥ अथोपजातिं लक्षयति यत्रेति सीमंतः केशरचना
विशेषः सोऽस्या अस्तीति तत्संवोधनम् अनेन सालंकारत्वं ध्वनितम् यत्रानयो रयवहितपूर्वयो रिंद्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोर्द्वयोरपि ना
वक्ष्यमाणलक्षणानां वंशस्थेन्द्रवंशशालिनी वातोर्मीप्रभतीनां यथा संभवं यादा भवन्ति वातोर्म्पादीनि त्वन्यत्र हृष्ट्यानि तु शब्दः या
दपूर्णार्थः चंद्रवकांतिर्यस्याः सा तत्संवोधनम् अनेन कांतेनैर्मल्यं कामिचकोरनेत्रानन्दकारित्वं च ध्वनितम् सा हतिरद्यैर्दृष्टै
यत्र योरप्यनयोस्तु पादा भवन्ति सीमंति निचन्द्रकान्ते विहृद्भिर्गद्यैः परिकीर्तिता सा प्रयुज्यतामित्युप
विहृद्भिर्गद्यैः परिकीर्तिता त्वयाऽप्येषा इति इत्यमेव प्रयुज्यतां निर्भयताम् इयं वेन्द्रवज्रो ॥ जातिरेषा ॥ २१ ॥ ४
पेन्द्रवज्रा मिश्रिता प्राकृतपिंगलाद्या विंद्रवज्रां गुरुं परिकल्प्य कृतेन प्रस्तारेण स्वरूपतश्चतुर्दशविधोक्ता यथा उइंइं १ इंउइं
इं २ उउइंइं ३ इंइंउइं ४ उइंउइं ५ इंउउइं ६ उउउइं ७ इंइंउउ ८ उइंइंउ ९ उउइंउ १० उउइंउ ११ इंइंउउ १२ उइंउउ १३
इंउउउ १४ इति एतासां क्रमेण नामान्यपि तत्रैवोक्तानि यथा किर्तीर्वाणीमालासालाहं सीमायाजायावाला अहामहापेमा
रमाक्रुद्धीबुद्धीतासुणामा इति एतस्य कीर्तीर्वाणीमालाशालाहं सीमायाजायावाला आर्द्राभद्राप्रेमारामाक्रुद्धिर्बुद्धिस्ता

शु.वो. सां नाम इति संस्कृतम् अत्र यत्र ह्यो रिति मूलश्लोकस्तु भट्टारकादशस्युपजातिः अन्या अपि कुमारसंभवादौ द्रष्टव्याः अत्र के
 टी.म. चितु उपेंद्रवज्रागुरुं परिकल्प्य प्रस्तारं कुर्वन्ति यथा दंडुड १ उडुड २ डुडुड ३ उडुड ४ डुडुड ५ उडुडुड ६ डुडुडुड ७
 ७ उडुडुड ८ डुडुडुड ९ उडुडुड १० डुडुडुड ११ उडुडुड १२ डुडुडुड १३ उडुडुड १४ इति एतन्मते तु यत्र ह्यो रिति मूलश्लोको
 हंस्याख्या पंचस्युपजातिरिति ध्येयम् एवमन्यत्रापि वंशस्थोपेंद्रवज्रा मिश्रिता यथा वाल्मीकिरामायणे सुंदरकांडे नमो
 स्तुवाचस्य तये सुचक्रिणे स्वयंभुवे चापि हुताशनाय अनेन चोक्तं यदिदं समागतो वनौकसा तच्च तथास्तु नान्यथा इंद्रवंशे
 पेंद्रवज्रा वंशस्य मिश्रिता यथा श्रीभगवत्तेदशमस्कंधे तावत्प्रविष्टास्त्वसुरेदरांतरे परे नगीर्णाः शिशवः सवत्साः प्रतीक्ष्य
 माणेन वकारिवेशनं हतस्वकांतस्मरणेन रक्षसा इंद्रवज्रे इंद्रवंशे पेंद्रवज्रा वंशस्य मिश्रिता यथा प्रबोधचंद्रोदयेनाट
 के विद्याप्रबोधोदयजन्मभूमिर्वाणसी मुक्तिपुरी निरत्यया अतः कुलोच्छेदविधिं विधितुं निवस्तुमत्रेच्छति नित्यमेव
 सः उपेंद्रवज्रा शालिनीं इद्रवज्रा मिश्रिता यथा श्रीभगवद्गीतायामेकादशोऽध्याये अनेकवाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्व
 तो दीप्तिमंतम् नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् इंद्रवंश वंशस्य मिश्रिता यथा माघे द्वादशे सर्गे
 इत्यं रथाश्चेभनिषादिनां प्रजे गणेन पाणामथ तोरणादह्निः प्रस्थानकालक्षमवेशकल्पनाकृतक्षणक्षेपमुदैक्षता च्युतम् ॥

राम०
 ७

लालिनीवातोर्मुपेन्द्रवज्रावंशस्यमिश्रितायथाश्रीभागवतेप्रथमस्कंधे पादैर्नृनंशोचसिमैकपादमात्मानंवातृपलैर्भोस्यमा
णम् अथोसुगृहीतयज्ञभागाग्रजाउतस्विन्मघवत्यवर्षति॥ एवमन्यान्यस्युदाहरणानिप्रयोगवशाद्दृष्टानि॥ वृत्तिकारदि
मतेनत्वितिव्याख्येयम् यत्रानयोरेन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रेयोरपिनावंशस्येन्द्रवंशयोस्तुशब्देनशालिनीवातोर्म्योरन्ययोरपिकयोश्चि
त्सादापरस्परंयथासंभवंतितत्रैवोपजातित्वमूत्तथाचात्रमूलस्थमाघस्थयोरेवोपजातित्वमू अन्येषातुविषमत्वं संकरत्वंवे

॥ आख्यानकीत्यात्प्रकटीकृतार्थेयदीन्द्रवज्राचरणःपुण स्यात् ॥

॥ उपेन्द्रवज्राचरणास्त्रयोऽन्ये मनीषिणोक्ताविपरीतपूर्वा॥ २२ ॥

तिध्येयम् ॥ २१ ॥ ॥ अथविपरीताख्यानकीलक्षयति ॥ आख्यानकीति ॥ प्रकटीकृतः प्रतिपादितोऽर्थः ॥ सुरताख्यं
प्रयोजनंयथासातत्संबोधनम् अनेनस्वानुकूल्यं ध्वनितम् यदीन्द्रवज्राया एकस्वरणः पादःपुणप्रथमंस्यात् अन्यत्रयउपे
न्द्रवज्रायाश्चरणाःस्युः तदामनीषिणाल्लंदेविदा विपरीतपूर्वा आख्यानकी विपरीताख्यानकीतिपावत् उक्ताकथिता
वस्तुतस्तुइयंबुद्धीनामिकाचतुर्दशोपजातिरेव ॥ २२ ॥ ॥ ओंनमोभगवतेवासुदेवायनमोनमः ॥ ॥ २३ ॥ ॥

शु. बो.

दी. म.

८

अथरथोद्धतां लक्षयति आद्यमिति इंदुरिवमुखं यस्याः सा स्वांगाच्चोपसर्जनादिति पक्षे डीष् तत्संबोधनम् अनेन स्वनेत्र
चकोरनंदकरत्वं ध्वनितम् यत्राद्यमतोऽनंतरंतृतीयकम् सप्तमम् च पुनर्नवमम् अक्षरं दीर्घं जायते अंते भवम् अंतिममेका
दशमपितथैव दीर्घम् तादृत्तिकवयोरथोद्धतां वदंति ॥ २३ ॥ अथ स्वागतां लक्षयति अक्षरमिति विशेषेण नीता शिखिता
यद्वा विशेषेण नीतिर्यस्यां सा तत्संबोधनम् अनेन कामला कुशलत्वमुद्धतता गहित्वं च ध्वनितम् यदियत्र रथोद्धतायामिति शे
आद्यमक्षरमतस्तृतीयकं सप्तमं च नवमं तथांतिमम् दीर्घमिंदुमुखियत्र जायते तां वदंति कवयोरथोद्धता
म् ॥ २३ ॥ अक्षरं च नवमं दशमं च व्यत्ययाद्भवति यत्र विनीते प्राक्तनैर्यदि मृगेश्छणि सैव स्वागतैति कविः
भिः कथिताऽसौ ॥ २४ ॥ सत्तृतीयकषष्ठमनंतरत्वे नवमं विरतिप्रभवं गुरुचेत् घनपीनपयोधरभारनतेन
यः नवमं दशमं चाक्षरं व्यत्ययाद्भवति नवमगुरुस्थाने लघुप्रयोगः दशमलघुस्थाने ॥ नुतोऽकट्टमिदं प्रथितम् २५ ॥
गुरुप्रयोग इत्यर्थः मृगस्येक्षणे इवेक्षणे नेत्रे यस्यास्ता तत्संबोधनम् अनेन नेत्रयोर्विशालत्वं सर्वतो दर्शने शालित्वं च ध्वनितम् अत्रापि
पूर्ववत् डीष् तदा सैव रथोद्धता प्राक्तनैर्ह्रैः कविभिरसौ स्वागतैति कथिता ॥ २४ ॥ अथ तोटकं लक्षयति सत्तृतीयेति अनंता अवधिभूत्या
रतिः प्रीतिर्भोगेच्छा वामनमथ वधूर्वायस्यायस्यां वा सा तत्संबोधनम् अनेन नातिकाशुकी त्वं स्तुतम् यद्वा अनंते परमात्मनिरतिरव्यभिचा

रतिः प्रीतिर्भोगेच्छा वामनमथ वधूर्वायस्यायस्यां वा सा तत्संबोधनम् अनेन नातिकाशुकी त्वं स्तुतम् यद्वा अनंते परमात्मनिरतिरव्यभिचा

यद्वा अनंतस्येश्वरस्यरतिः प्रसन्नता स्यात् सा ईश्वरकृपां विना कुलीनत्वसौजन्यसौंदर्यादीनां दुर्लभत्वात् अनेन परमेश्वरकृपापात्र
 त्वं सूचितम् ॥ चेत् यत्रेति शेषः तृतीयमेव तृतीयकम् तृतीयकेन सह वर्तते इति स तृतीयकम् तच्चेदं षष्ठम् पूर्ववत्तमासः तत्
 तीयेष्वष्टं चेत्तर्थाः नवमं च प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः उत्पत्तिस्त्यानम् विरतिरवसानमेव प्रभवो न स्यतत् पादोतं द्वादशमिति यावत्
 गुरुभवति घनो घनीभूतौ परस्परं संश्लिष्टौ वा पीनौ कठिनौ मांसलौ वा यौ पयोधरौ तयोर्भारेण न ता अधः कृता तत्संबोधनम् अनेन
 मृगजकटीत्वमिति सौकुमार्यञ्च धनितम् ॥ ननु निश्चितम् इदं तोटकवृत्तम् तोटकं च तद्वृत्तं चेति कर्मधारयः तोटकनामकं वृत्तमि
 द्रस्वो वर्णः स्यात् सप्तमो यत्र बाले तद्विंबोष्टिव्यस्त एकादशाद्यः ॥ वाणैर्विश्रामो यत्र चेद्वातुरंगैर्नाम्ना
 निर्दिष्टा सुभ्रुसा वैश्वदेवी ॥ २६ ॥ १ ॥ अर्थः प्रथितम् कथितमित्यर्थः बुधैरिति शेषः ॥ २५ ॥ अथ वैश्वदेवीं लक्षयति इह स्व
 इति हे बाले अनेनैतद्गन्धर्वश्रवणेऽधिकारः सूचितः यत्र सप्तमो वर्णो द्रस्वो न्यस्तः स्यात् विंबोऽतिरक्तः फलविशेषः तद्वदोष्टौ यस्याः सा पू
 र्ववत् ङीष् तत्संबोधनम् यस्मै विंबोष्टे इत्यपि अनेन मुखारविन्दसौन्दर्यहेतुभूतौष्टस्यरतिमाधिक्यं दर्शितम् एकादशस्याद्योदशमो
 ऽपि तद्द्रस्वः चेद्यदि वाणैः पंचभिः तुरंगैः सप्तभिः श्ववाचार्यः यत्र विश्रामो यतिः स्यात् शोभने भ्रुवौ यस्याः सा तत्संबोधनम् अत्र च
 दोभंगभयाद्द्रस्वः नत्वं वार्थनद्योरिति नेदुःखं दुःस्थानाविति नदीत्वप्रतिषेधात् उक्तं च अपि माषं न पंकु र्याच्छंदो भंगं न कारयेदिति ॥

पु.वो. ८
 अनेन कामि मनोहरणदक्षं भुवोः कौटिल्यं स्वचितम् सावृत्तिर्नाम्ना वैश्वदेवीति निर्दिष्टा कथिता कविभिरिति शेषः ॥ २६ ॥ अथ भुजं
 गप्रयातं लक्षयति यदाद्यमिति शरद्वन्द्वः शरद्वन्द्वः मनुशरद्विचन्द्रः शरद्वन्द्व इति सप्तमीति योगविभागस्य महाभाष्ये दृष्टत्वात्
 तं विद्वेषुं शीलमस्य तद्वक्त्रा विन्द्यस्याः सा तत्संबोधनम् अनेन मुखस्य नैर्मत्याधिक्यं विशेषकांतिमत्वं कामिजनमानसा ल्लाह
 कारित्वं च ध्वनितम् यत् यस्याः च चतुर्थं वाक्षरं ह्रस्वं भवतीति शेषः चेद्यदि सप्तमपितथा ह्रस्वम् एकादशस्या च दशममपितथा
 ह्रस्वम् तद्वत्तं कवी द्वैर्भुजंगप्रयातमित्युक्तम् ॥ २७ ॥ ॥ अथ प्रमिताक्षरं लक्षयति यदीति विलासः शृंगारभावजा क्रिया लोऽस्या
 यदा च चतुर्थं तथा सप्तमं चेतथैवाक्षरं ह्रस्वमेकादशचम् शरद्वन्द्वविद्वेषिवक्त्रा विन्देतदुक्तं कवी द्वैर्भुजंगप्रया
 तम् ॥ २७ ॥ यदितोऽटकस्य गुरुपंचमकं विहितं विलासिनितदाक्षरकम् रससंख्यकं गुरुन चैव वले प्रमिताक्षरेति
 अस्तीति तत्संबोधनम् स्त्रीणां विलासविचोकविभ्रमाललितं तथा हेलालीले समीहावाः क्रियाः ॥ कविभिः कथिता २८ ॥
 शृंगारभावजाः इत्यमरः अनेन कटाक्षादिचान्वत्स्यं ध्वनितम् यदितोऽटकस्य पंचमकं मसं गुरुं संज्ञं विहितं भवेदिति शेषः चेच्चरस
 संख्यकं षष्ठं गुरुन अपितुल्येव भवेत् नालिचलं विरक्तचित्तहरणसामर्थ्यं यस्याः सा मयूरव्यं सकादित्वात् अनेकमन्यपदार्थे दृ
 तिवासमासः अवतिरक्षतीत्यर्थः ॥ तयोमीतं लाति अनन्यभक्त्यावशीकरोतीति वा एवासु देवेवलभक्त्यादिभिर्वशीकरणशक्तिर्य

राम०

८

स्याः सावा तथा तत्संबोधनम् अकारेवासुदेवस्यादित्येकाक्षरी एतेनवासुदेवभक्ताविरोधित्वं तद्रक्तिमत्त्वञ्च धनितम् तदाकवीभिः प्र
 मिताक्षरेतिकथिता यस्याः पादेऽर्चनीयपंचमनवमहादशावणीगुरवः साप्रमिताक्षरेतियावत् ॥२९॥ अथद्रुतविलम्बितं लक्षयति अया
 ति अयीतिकोमलामंत्रणेऽव्ययम् कृशंस्मृत्स्मृदंयस्याः सा पूर्ववत् उदीष्ट तत्संबोधनम् अनेनस्त्रीरत्नत्वं सूचितम् यत्रचतुर्थकं स
 प्लमकं पूचाक्षरंगुरु दशममपितथागुरु चपुनर्विरतिजं द्वादशमित्यर्थः तथैवगुरु तद्विचक्षणैर्विद्वद्भिर्द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते क
 अपि कृशोदरियत्रचतुर्थकंगुरुचसप्लमकंदशमंतथा विरतिजंचतथैवविचक्षणैर्द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते
 ॥२९॥ अथमाक्षरमाद्यतृतीययोर्द्रुतविलंबितकस्यचपादयोः यदिनात्रतदाकमलेक्षणोभवतिसुंदरि
 ष्यते ॥२९॥ अथहरिणीप्लुतांलक्षयति प्रथमेति कमलमिवेक्षणेनेत्रेयस्याः ॥ साहरिणीप्लुता ॥३०॥ ॥३०॥
 सा तत्संबोधनम् अनेननेत्रयोः स्निग्धत्वं विशालत्वं च धनितम् यदिद्रुतविलंबितकस्याऽऽद्यतृतीययोः पादयोः प्रथमाक्षरम
 त्रनभवेदितिशेषः ॥ हेसुंदरिअनवद्यांगि अनेनसर्वोत्तरं सौन्दर्यं सूचितम् तदासाहरिणीप्लुतेतिनाम्नाभवति ॥ ॥३०॥ ॥
 ॥३१॥ ॐ नमोभगवतेवासुदेवायनमोनमः ॥३१॥ ॐ श्रीश्रीता रामचन्द्राभ्यां नमोनमः ॥३१॥ ॐ श्रीकृष्णाय नमोनमः ॥ ३१ ॥
 ॥ ॐ ॥ रामाय ॥ ॐ ॥ कृष्णाय ॥ ॐ ॥ वासुदेवाय ॥ ॐ ॥ श्रीहरिः ॥ ॐ ॥ श्रीवाय ॥ ॐ ॥

शु.बो.
टी.म.
१०

अथवंशस्यलक्षयति॥उपेद्रेति॥मदेनोद्वसं सौयेभुवौताभ्यांजितंतुच्छीकृतंकामस्यकंदर्पस्यकार्मुकंधनुर्ययासातत्संबोध
नम् धनुश्चापौधन्वशरासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः अनेनमहतामपिमानसोमथनशक्तित्वं धनितम् चेद्यदिउपेद्रवज्जाचरणे
षुचतुर्षुअपरेऽन्येचत्वारुपांत्यवर्णालघवः कृताः संति दशमैकादशयोर्मध्येऽन्यदेकंलघुभवतिचेदित्यर्थः तदबुधाइदंवृत्तंवशस्य
मिति नदंति॥३१॥अथेद्रवशांलक्षयति यस्यामिति अशोकस्यवृक्षविशेषस्यांकुरवस्याणिपह्नवेयस्यास्मात्संबोधनम् अनेन
उपेद्रवज्जाचरणेषुसंतिचेदुपांत्यवर्णालघवोऽपरेकृताः मदोद्वसद्भूजितकामकार्मुकेवदंतिवंश
स्यमिदंबुधास्तदा॥३१॥यस्यामशोकांकुरपाणिपह्नवेवंशस्यपादागुरुपूर्ववर्णकाः तारुण्यहेला
रतिरंगलालसेताभिद्रवशांकवयःप्रचक्षते॥३२॥ ॥१॥करयोरतिमार्दवंस्त्वितम् यद्वा अशोकस्यशोकाभावा
स्यपरमानंदस्येतियावत् अंकुरभूतेपाणिपह्नवेयस्याः सातत्संबोधनम्॥उक्तंच यस्याः पादप्रहारेणययौवृक्षोप्यशोकताम् तस्या
पाणिप्रसादेनमानवः किंगमिष्यति० यदयंरथसंक्षोभादंसेनांसोनिपीडितः एकः कृतीमदंगेषुशेषममंभुवोभर इति अनेनक
रयोस्तुखसाधनत्वंस्त्वितम् यस्यांवृत्तौवंशस्यपादाश्चत्वारोगुरुः पूर्ववर्णवेषांतेततः स्वार्थेकन् शेषादिभाषेति द्वाभवंती
तिशेषः॥ तारुण्येनयाहेलालीलाहावभावादिरूपातयारतिरंगः सुरतानुरागस्तस्मिंलालसामहानभिलाषोयस्याः सातत्संबो

राम०
१०

धनम् अनेन कामर्क। डामहानुण्णो ध्वनितः तां वृत्तिं कवय इन्द्रवंशा प्रचक्षते वदंतीत्यर्थः प्रचक्षते इति च लिङः प्रथमपुरुषस्य
 बहुवचने रूत्रम् आत्मनेपदेष्वनत इति कस्य अत्वम् ॥ ३२ ॥ अथ प्रभावती लक्षयति यस्यामिति हे प्रिये अनेन स्वमियायाम्
 त्मप्रीतिर्द्योतिता यस्यां वृत्त्यां प्रथमकमक्षरद्वयम् तुर्यमप्यक्षरमिति शेषः गुरुभवेत् नवमं चापितथा गुरु दशमस्यांतिममे
 कादशमपि सांत्य मंसेन पादांसेन त्रयोदशेन सह वर्तमानम् सकादशं त्रयोदशं चेत्यर्थः तथा गुरु सांत्यमित्यत्र अंत्यमिति
 यस्यां प्रिये प्रथमकमक्षरद्वयं तुर्यं तथा गुरु नवमां दशांतिमम् सांत्यं भवेद्यदिविरतिर्युगग्रहैस्सालक्षि
 ताद्यमृतलते प्रभावती ॥ ३३ ॥ आद्यं चेत्त्रितयमथाष्टमं नवां स्योपात्त्यं गुरुविरतौ सुभाषिते स्यात् ॥
 विश्रामो भवति महेशने त्रिदिग्भिर्विज्ञेयाननुसुदतिप्रहर्षिणी सा ॥ ३४ ॥ ॥ पाठस्तु वरीयान् यदि व सुगेर्युगसंख्याप
 रितितैश्चतुर्भिः ग्रहैर्ग्रहसंख्यापरिमितैर्नवभिर्क्षरैरिति शेषः विरतिर्विश्रामो भवेत् अमृतस्य विषयानंदस्य लते वलता तत्संवोधनं
 अनेन रसोपादानत्वं सूचितम् हि निश्चितम् सा वृत्तिः प्रभावती लक्षिता दर्शिता कविभिरिति शेषः ॥ ३३ ॥ अथ प्रहर्षिणी लक्षयति ॥
 आद्यमिति शोभनं भाषितं दयनेयस्याः सा तत्संवोधनम् व्याहारउक्तिर्नृपितं भाषितं वचनं वच इत्यमरः अनेन वचनमनोहरत्वं सू
 चितम् चेत् यत्रेति शेषः आद्यं त्रितयं वर्णनामिति शेषः अथानंतरमष्टममक्षरम् अंत्यस्य समीपमुपात्त्यम् तेन सहेतिसोपात्त्यं नवानाम्

सामर्थ्यं च सूचितम् ॥ बभूवुर्बलमुत्तरापरिमितैरष्टभिः अत्र ये गिरिभिरिति पठन्ति ते तुच्छाः गिरिशब्देन सप्तानामेव बोधत्वा
त उक्तंच • सप्तयाताल भुवन मुनिद्वीपार्क वाजिनः वाराहस्वरराज्यांगविहिंवद्दिशिखाद्रय इतिकविकल्पलतादै तथोक्ता म
हत रक्षा करेषि जलधिषडङ्गैरिति ॥ सुरंगैः सप्तभिरक्षरैर्विरमो यतिः सा दृप्तिर्मालिनीति प्रसिद्धा ॥ एत एव सुक विजन मनो ।
ज्ञा ऽ स्ति ॥ शुद्ध ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७०

शु.बो.
हो.म.
१२

॥ अथ हरिणीलक्षयति ॥ सुमुखीति ॥ शोभनं मुखं यस्याः सा तत्संबोधनम् पूर्ववत् डीष् अनेन कामिनेनानन्दकारित्वं ध्वनि
तम् यत्र प्राग्भवाः प्राच्याः पंचवर्णालघवो भवन्तीति शेषः ॥ ततो दशमस्यांतिमस्तकादशोलघुर्भवति तदनुतदनंतरम् ललितो म
दुरालापः संभाषणं यस्याः सा तत्संबोधनम् अनेनोत्तमनायिकात्वं ध्वनितम् आलापो भाषणं मिथ्य इत्यमरः यदि त्रयोदशचतुर्द
शैवर्णैर्लघूभवतः पुनर्यत्रोपांत्यः षोडशो वर्णैर्लघुः प्रभवति स्फुरंती करकं कणेयस्याः सा तत्संबोधनम् अनेन साभरणत्वं ध्वनि
तम् यतिरपि यत्र रसैरससंख्यापरिमितैः षड्विधैरित्यर्थः यद्यपि रसपदेन मधुरादीनां षण्णां शृंगारदीनां नवानां च बोधो युक्तः ॥

सुमुखि लघवः पंचप्राच्यास्ततो दशमांतिमस्तदनु ललिता लापे वर्णैः यदि त्रिचतुर्दशैः ॥ प्रभवति

पुनर्यत्रोपांत्यः स्फुरत्करकं कणेयतिरपि रसैर्वैदैरश्वैः स्मृता हरिणीति सा ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३७ ॥

तथाप्यत्र मधुरादीनां संभवान्मुख्यत्वाच्च षण्णां भवबोधः उक्तं च षड्विजकोणत्रिंशे नेत्रतर्काद्गुह्यदर्शनम् चक्रवर्तिमहासेन
वदन्तु गुणारसाः नवांगहारभूखण्डकृत्तरावणमस्तकाः व्याघ्रोस्तनसुधाकुण्डशेवधंकरसग्रहा इत्यलंकारशेखरादौ ॥
मुख्यत्वे जीजंतुबाहुत्येन षण्णां बोधः वेदैश्चतुर्भिः अश्वैः सप्तभिरक्षरैर्भवति सावृत्तिः हरिणीति स्मृता कथिता कविभिरिति शेषः

॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ओं नमो भगवते वासुदेवाय नमो नमः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥

अथशिखरिणींलक्षयति०यदेति॥कलितानिकर्णादौभूषणत्वेनधृतानि यद्वास्ववक्त्रारविंदादिकांसावंचित्तानिकमलानिय
यासातत्संबोधनम् अनेनलीलोत्सववत्तंलोकोत्तरसौंदर्यञ्चध्वनितम् यस्यावृत्तौयदाप्राच्याप्राग्भवोवर्णोद्भूतोभवतिमहत्या
स्वभावेनैवनतुचूर्णादिद्रव्यमर्दनेनसुकुमारगणिलघून्यतिकोमलानिवांसगानिकरादीनियस्याःसातत्संबोधनम् अनेनस्त्रीरत्न
त्वंकामिमनोहारिकत्वंनूतनयौवनत्वंचध्वनितम् ततःषष्ठमेतिषष्ठकः तस्मात्परेपंचवर्णालघवोभवन्ति चयुनरन्येत्रयड।

यदाप्राच्याद्भस्वःकलितकमलेषष्ठकपरास्ततौवर्णाःपंचप्रकृति
सुकुमारांगिलघवः॥त्रयोऽन्येचोपांस्याःसुतनुजघनाभोगसुभगे
रसैरीशैर्यस्यांभवतिविरतिःसाशिखरिणी॥॥३८॥॥५५॥

पांसाअंत्यसमीपाःचतुर्दशपंचदशषोडशवर्णालघवोभवन्ति शोभनातनूःशरीरंयस्याःसातत्संबोधनम् कायोदेहःस्त्रीवत्
सोःस्त्रियांमूर्तिस्तनुस्तनूरित्यमरः अनेनपतिष्ठ्यादिदुर्लक्षणराहित्यंनिरामयत्वंचध्वनितम् जघनयोःकटिपूर्वदेशयोगभो
गोविस्तारस्तनसुभगासुष्ठुतरातत्संबोधनम् अनेनभोगातिशयसुखहेतुत्वंध्वनितम् यस्याचरसैःषड्भिः ईशैरीशसं
ख्यापरिमितैरेकादशभिरक्षरैर्विरतिर्भवति सावृत्तिःशिखरिणीतिनाम्नाभवति॥॥३८॥॥७॥॥३८॥

शुचो.
दोम.
१३

अथ पृथ्वीलक्ष्यति द्वितीयेति अलिभंगस्तद्वत्कुंतलाः केशयस्याः सातसंबोधनम् विकुराः कुंतलावालाः कचाः केशाः शिरोरु
हा दुर्लभरः अनेन कामिमनोबंधनकुशलकेशकलायसौंदर्यध्वनितम् यदियत्र द्वितीयं षष्ठमष्टमं द्वादशं चाक्षरं गुरुभवति ॥
हे प्रिये अनेन गोप्यप्रकाशपात्रत्वं ध्वनितम् अथानंतरं चतुर्दशं चापि गुरुभवति गभीरे गहनो नाभिह्रदो यस्याः सातसंबोधनम् ॥
अनेनोदरभरणभूतनाभि सौंदर्यं रसिकजनमज्जनोचितसरे वरत्वं स्तुतम् पंचदशेन सहेति सपंचदशम् अंते भवमंति स ॥
पंचदशं सप्तदशं चेत्यर्थः गुरुभवति तदनुतदनंतरम् हेकांते हेमनोरमे अनेन कामिस्वांतहरणसामर्थ्यं स्तुतम् यत्र करींद्रैर्द्वि
द्वितीयमलिकुंतले यदि षडष्टमं द्वादशं चतुर्दशमथ प्रिये गुरुगभीरनाभिह्रदे सपंचदशमंति मंतदनु
यत्र कांतेयतिः करींद्रफणभृत्कुलैर्भवतिसुभ्रुपृथ्वीहि सा ॥ ३८ ॥ ॥ ऐगजसंख्यापरिमितैरष्टभिरक्षरैः फ
णभक्तः सर्पास्तकुलैस्तकुलसंख्यापरिमितैर्नवभिरक्षरैर्यतिर्भवति हे सुभ्रु पूर्ववत् ह्रस्वः अनेन वक्त्रारविंदसौंदर्यं कामिमनो
हरणार्थं भ्रूकोदंडसज्जीकृतत्वं च ध्वनितम् सावृत्तिः पृथ्वीनाम्नीभवति तिप्रसिद्धं चंद्रशेखरे ननु फण्युच्चारणेन संख्यामकरणे
ऽष्टानामेव बोधः कथमत्र नवानामिति चेत्सत्यम् ॥ अष्टौ योगंगवस्वीशमूर्तिदिग्गजसिद्धयः ब्रह्मश्रुतिव्याकरणदिकपालाहिकुला
द्रव्य इत्यलंकारशेखरादौ अहिपदेनैवाष्टानां बोधोपदेशात् तत्कुलोच्चारणेन नवानां तन्मात्रोच्चारणेन त्वष्टानामेव बोध इति वि

राम०
१३

वेकः अन्यथोचिताक्षरीच्छेदापत्तिः यत्करीन्द्रेत्यत्र केचिद्दिरीन्द्रेति पठन्ति तदपि साधुकुलाचलाभिप्रायेणाज्ञानमेव बोधात् अ
 त्रापि गिरिपदेन सप्तानां गिरीन्द्रपदेन त्वष्टानामेव बोध इति विवेकः ॥ ३६ ॥ ॥ अथ मन्दाक्रांतां लक्षयति चत्वार इति हेतुतनुः ।
 अनेन व्याधिरहितं ध्वनितम् चेद्यदि प्राक् प्रादौ चत्वारो गुरवो भवन्ति हेतुगुणे अनेन सुरताऽदाक्ष्यं चोत्तिनम् सुगुणे इति संबोध
 नम् इति संबोधनं तु किंचिदनुचितं चांचल्यं विलोक्योक्तम् द्वौ दशैकादशौ च वर्णौ गुरुभवतः कुमुदस्य कैरवस्य द्वंद्वीवरंचनीलेऽ॥
 स्मिन्स्मिते कुमुदकैरवे इत्यमरः आमोदः अतिसुरभिर्गन्धः विमदीत्येपरिमलोगंधे जनमनोहरे आमोदः सोऽतिनिर्हारीत्यमरः
 चत्वारः प्राक्स्तु तनुगुरवो द्वौ दशैकादशौ चेन्मुग्धे वर्णौ तदनु कुमुदामोदिनिद्वादशौ तद्वत्तौ युग
 रसहयैर्यत्र कांते विरमो मन्दाक्रांतां प्रवरकवयस्तन्वितां संगिरन्ते ॥ ४० ॥ ॥ श्रीरामायनमोक्षमः
 सोऽस्यां प्रस्यां वाऽस्मिन्सा तत्संबोधनम् यद्वा कुमुदमिवाऽऽमोदीमुखवासनोयस्याः सा आमोदीमुखवासन इत्यमरः अनेन श्रेष्ठ
 कुलोद्भवत्वं सूचितम् तदनु तदनंतरम् द्वादशस्यां तौ त्रयोदशचतुर्दशौ गुरुभवतः अंत्यौ षोडशसप्तदशौ च तद्गुरुभवतः क
 द्वरविरिवांतं स्वरूपं यस्याः सा कः प्रकाशोऽन्ते प्रांते यस्याः सा वा तत्संबोधनम् अनेन प्रकाशमयत्वं कामिनेत्रकमलविकासकत्वं
 ध्वनितम् यत्र च युगैश्चतुर्भिः रसैः षड्भिः हयैः सप्तभिरक्षरैर्विरमो भवति तनेति शृंगारमिति नन्वीतत्संबोधनम् हेतुत्वं पूर्वव

॥अथस्वर्गधरं लक्षयति॥ चत्वार इति॥ मृगमदनेन कस्तूरिक्यामुदिता प्रसन्ना सा तत्संबोधनम् अनेन सुरभिर्द्रव्यचर्चितां गत्वं स्तुतित
 म् यत्र प्रथमं पुर चत्वारि वर्णा अलघवो गुरुः षष्ठकः सप्तमोऽपि गुरुः तावत्ततः अथ यानामनेकार्थत्वात् षोडशाद्यौ चतुर्दशपञ्चद
 शौ षोडशांत्यौ सप्तदशाष्टादशौ अंत्यौ विंशतितमैकविंशतितमौ च द्वौ वर्णौ तथैव गुरुभवतः रंभास्तंभवत् कदलीस्तंभवत् रंभा अ
 म्बरसस्तद्वत्तंभवच्च वा उरुयस्याः सा तत्संबोधनम् ॥ उरुत्तरपदादित्यूङ् ॥ ततोऽवार्थेति ह्रस्वः ॥ ततश्चैङ् ह्रस्वादिनिसंबुद्धिलो
 चत्वारि यत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकः सप्तमोऽपि द्वौ तावत् षोडशाद्यौ मृगमदमुदितौ षोडशांत्यौ तथांत्यौ
 रंभास्तंभोरुकांते मुनिमुनिमुनिभिर्दृश्यते चेद्दिग्गमो बाले वंद्यैः कवींद्रैः सुदतिनिगदिता स्वर्गधरा सा प्रसिद्धा
 ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीमत्कालिदासविरचितः श्रुतबोधनामा चन्द्रोद्गमः समाप्तः ॥ ॥ शुभम्भूयात् ॥ ॥ छ
 पः अनेनोरुमादेवं देवांगना साम्यं च ध्वनितम् हेकांते कांतिमूर्ते अनेन लोकोत्तरकांत्या धारत्वं दर्शितम् चेद्यत्र च मुनिमुनिमुनि
 भिः सप्तभिः सप्तभिः सप्तभिर्विरामो दृश्यते अत्र चंद्रोद्गमभयाद्यति त्रयबोधा संभवाच्च सरूपाणामित्येकशेषो न कृतः हे बाले हे
 सुदति वंद्यैर्वन्दितुं योग्यैः कवींद्रैः पिंगलादिभिः सा प्रसिद्धा स्वर्गधरनिगदिता कथिता अथ मुनि कवींद्रपदाभ्यामंते मंगलं
 स्तुतितम् ॥ ४२ ॥ ॥ भुविकलक्ष इति प्रथितः कुट्टङ् निखिलतीर्थशिरोमणिरामरः भवहरे महारेकहरे हरे लवण काननका

शु.वो.
टी.म.
१५

ननभूषणम् ॥१॥ तत्सामीप्यवरेषु रभयहरेनाम्ना गुणज्ञाकरे विद्वद्दं दसमाकुले हरितेरंतःपुरेऽलौकिके आत्मज्ञानविधूत
संस्तुतिभये स्तोत्रीर्योक्तैः सज्जनैः सन्मद्याचवितस्तयाऽतिसुभगे श्रीकायनाथा विते ॥२॥ मादुर्मृते दिजकुलवरः सज्जनिः श्री
हजूरिर्गंगा म्मोचद्दिमलहृदयः सुभ्रकीर्तिः स्वचंद्रः श्रेष्ठाचार्यस्ततधिषणः सत्त्वमूर्तिर्विशोदीर्घमज्ञोऽर्जितबहुधनः स
ज्जनार्त्तापरात्मा ॥३॥ लक्ष्मीनाशयणेन त्रिपुरहरतिना सलुनातस्य काश्या विद्यादेधैकभूम्यां सुरनरफणिभिर्वांछितायां
स्थितेन विश्वेशस्सां प्रिकंजं हृदि दुरितहरं स्थापयित्वा कृताया द्वादश्याश्चैव वर्षे त्रिकुनवकुमिते कार्तिके मासि सुक्ते ॥४॥
यथा मनोरमास्तेषां कामिन्नजमनोरमा ॥ तथा मनोरमास्तेषां विद्वद्भजमनोरमा ॥५॥ ॥ इति श्रीमत्कौशल्यगौत्रोद्भवेन ल
क्ष्मीनाशयणशर्मणा विरचिता श्रुतबोधमनोरमा समाप्तिमगात् ॥ ॥ समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ ॥ सुभमभूयात् ॥ ॥ सुभम् ॥